

Тема 1. Предмет, завдання та методи історії психології

План:

1. Предмет, етапи та завдання історії психології.
2. Періодизація історії психології.
3. Методи історії психології.
4. Основні фактори та принципи, які визначають розвиток психології.

1. Предмет, етапи та завдання історії психології.

Історія психології має свій, відмінний від предмету психології предмет вивчення. Історія психології вивчає не саму психічну реальність, а уявлення про неї, якими вони були на різних етапах поступового розвитку науки.

В процесі розвитку психології виділялось три основні її предмети: душа, свідомість, поведінка. Психологія як наука про душу, пояснювала останню як причину всього існуючого, тобто душа визначалась як пояснювальний принцип. Наявністю душі прадавні люди намагалися пояснювати усі незрозумілі явища в житті. Свідомість як предмет історії психології одночасно виступала як об'єкт вивчення та пояснювальний принцип. Психологія як наука про свідомість розвивається в 17 ст. у зв'язку з розвитком природничих наук. Здібність мислити, бажати, проявляти почуття є ознаками свідомості. Основним методом пізнання людини є самоспостереження.

З появою нового предмету вивчення – поведінки - був здоланий суб'єктивізм психології свідомості, проте це спричинило зникнення самого об'єкту пізнання – психіки та свідомості. Психологія як наука про поведінку розвивається у 20 ст., її основним завданням висуває спостереження за поведінкою, вчинками, реакціями людини.

На сучасному етапі розвитку науки предметом психології є тісний зв'язок між свідомістю та поведінкою, або діяльністю. Психологія виступає як наука, що вивчає факти, закономірності та механізми психіки.

Етапи розвитку психології:

1. Психологія як наука про душу
2. Психологія як наука про свідомість
3. Психологія як наука про поведінку
4. Психологія як наука, що вивчає факти, закономірності та механізми психіки.

Знання історії психології необхідне для розуміння різних теорій та напрямів сучасної психології, шляхів й тенденцій її розвитку. Тільки включення в історичний контекст дозволяє зрозуміти його сутність, з'ясувати вихідні позиції, оцінити істинну новизну та усвідомити її історичний зміст. Історичний підхід необхідний для розуміння сучасної ситуації в психологічній науці, для формування нових точок зору з урахуванням і на основі традицій та досягнень минулого.

Вивчення історії психології має освітньо-моральне значення. "Історія більш корисна, вона сповнена мудрості" – писав італійський філософ-гуманіст XV ст. Лоренцо Валла.

Основні завдання історії психології:

1. Аналіз виникнення і подальший розвиток наукових знань про психіку.
2. Аналіз і розуміння міждисциплінарних зв'язків між історією психології та іншими науками, розкриття тих взаємозв'язків, від яких залежать досягнення психології.
3. З'ясування залежності зародження та сприйняття знань від соціальних, культурних та ідеологічних впливів на наукову творчість.

Основи вітчизняної історико-психологічної науки були закладені Б.Г. Ананьєвим, Л.С. Виготським, П.Я. Гальперіним, С.Л. Рубінштейном, Б.М. Тепловим, Д.М. Узнадзе. Праці істориків психології О.А. Буділової, В.А. Роменця, М.С. Роговіна, М.В. Соколова, О.М. Тутнджяна зробили великий внесок у розробку методології історико-психологічного дослідження.

Український вчений В.А. Роменець представив історію наукової психології у зв'язку з історією культури. Вчений зазначає, що: «Історія психології – дисципліна, яку можна повноцінно розкрити пов'язавши її з історією культури в цілому на основі проблеми людини: її пізнавальної й практичної діяльності».

В наш час у психологічній науці в Росії робота по дослідженню історії психології продовжується у роботах Л.І. Анциферової, В.А. Кольцової, Т.Д. Марцинковської, А.В. Петровського, В.А. Якуніна.

Основними джерелами історії психології є праці психологів минулого, філософів, в яких досліджувалися психологічні проблеми, також є архівні матеріали, художня література. Важливим джерелом розвитку психологічних знань є суспільна практика – медицина, навчання і виховання, юридична практика, матеріальне виробництво. До нашого часу найбільш засвоєна психологами є медицина, особливо психіатрія.

2. Періодизація історії психології

Психологія має багатовікову історію: перші наукові уявлення виникли в 7 ст. до н.е., тому постає питання про періодизацію історії психології.

Етапи розвитку історії психології

I Донауковий (7-6 ст. до н.е.) Донауковий етап характеризується виникненням перших, не наукових уявлень про психіку, що базувались на основі міфів, казок, релігійних вірувань. Існував погляд на душу анімізм – це рівень розуміння природи і самої людини, за яким душа визнається існуючою в усіх природних тілах, явищах, тваринах.

II Філософський (6-5 ст. до н.е. – 18 ст. – початок 19 ст. н.е.) - психологія була частиною філософії. Складається з таких підперіодів:

1) *Антична психологія* (6-5 ст. до н.е. – 5 ст. н.е.). Перші уявлення про душу виникли в період ранньої класики (6-5 ст. до н.е) у філософії Фалеса, Анаксимандра, Анаксімена, Геракліта. В цей період формуються емпіричні знання про психічні процеси (сприймання, пам'ять, уяву, волю) та характер,

здібності. Основною проблемою було співвідношення душі і тіла. Виникла ідея першооснови – елементу, який є першою складовою всіх об'єктів (Архе). Існували основні напрями знань: матеріалізм (Демокрит, Геракліт); ідеалізм (Арістотель, Сократ, Платон).

2) *Епоха Середньовіччя* (5 ст. - 14 ст. н.е.). Зародки психології знаходяться у руслі релігійних вчень, поглядів. Офіційною наукою про душу було богословство. Основна ознака періоду – бездоказовість поглядів та переконань. Вивчалися способи маніпулювання великою масою людей, прийоми зниження психологічної напруги (внаслідок частих епідемій). Використовувалися як методи – сповідь і покаєння. Для зниження емоційної напруги влаштовували карнавали.

3) *Арабська психологія* (8-12 ст.ст. н.е.). Арабські вчені наполягали на тому, що вивчення психіки повинно базуватись не лише на вивченні філософських концепцій, а й на вченнях медичних наук

4) *Епоха Відродження* (14 ст. н.е. – 16 ст.). Вперше психологія згадується як наука про свідомість, складається гуманістична концепція. Провідна проблема – здібності.

5) *Новий час* (16-17 ст.ст. н.е.). Відбулося ще більше уточнення предмету психології – свідомість, її функції та зміст. Основний принцип періоду – механістичного детермінізму – всі процеси пояснюються з позиції механіки. Основні напрями: сенсуалізм (основою всіх знань є відчуття); раціоналізм (основою всіх знань є мислення).

III Науковий – розпочався з праці Вундта „Експеримент” (1860 – 1874 рр.), психологія виділилася у самостійну науку.

3. Методи історії психології

Методи, які використовуються в історико-психологічних дослідженнях відрізняються від методів загальної психології (спостереження, тестування, експеримент). Дослідники історії психології розробляють власні методи, або запозичають з інших суміжних дисциплін (історії, соціології).

Виділяють наступні методи історії психології:

1). Історико-генетичний або теоретичної реконструкції - вивчення та описання ідей минулого, без яких неможливо врахування загальної логіки розвитку в певний історичний період. Результатом дослідження з використанням методу теоретичної реконструкції є ретроспективне відтворення наукових концепцій, проблем, методів в їх історичній послідовності у відповідності з логікою предмету.

2). Історико-функційний - аналізується наступний розвиток наукових ідей про психіку.

3). Біографічний та автобіографічний методи - дозволяють виявити можливі причини та умови формування наукових поглядів вченого, етапи наукової праці. У зарубіжній науці найбільш цікава із робіт такого роду є серія „Історія психології в автобіографіях” під ред. К. Мерчісона (1930-1967 рр., Т. 1-4) і Е. Борінга (1967-1974 рр., Т. 5- 6). У вітчизняній психології книга А.Р. Лурії „Етапи пройденого шляху. Наукова автобіографія” (1982 р.).

4). Систематизація психологічних висловлювань.

5). Метод інтерв'ю за допомогою якого вивчаються творчі механізми процесу зародження наукового знання, генезис наукових інтересів і т.д. Прикладом використання цього методу в історії психології є бесіди американського психолога Р. Івенса з К. Юнгом, Е. Фроммом. Із вітчизняних дослідників цим методом користувалися В. Умріхін, М.О. Данілічева. До 100-річчя О.М. Леонтьєва (1903-2003 рр.) був зібраний матеріал 40 інтерв'ю з відомими психологами, учнями О.М. Леонтьєва, в яких відтворюється історія створеної ним школи.

6). Методи категоріального аналізу – врахування соціально-історичних умов, що вплинули на появу та розвиток певної наукової школи, також вивчення ідеогенезису, когнітивного стилю, соціальної перцепції та інших детермінант, що обумовили появу значимих для психології ідей. Методи категоріального аналізу запропоновані істориком науки М. Блоком.

7). Вивчення наукових шкіл – дослідження внутрішніх аспектів та особливостей певної школи, розроблених нею способів продукування наукових знань, характеру наукового спілкування між представниками школи, схожість та відмінність їх думок, оцінок, критики.

8). Вивчення архівних матеріалів – пошук наукових праць та їх коментування, забезпечення їх зносками та примітками.

9). Аналіз наукових посилань – встановлення частоти цитування наукових праць з метою отримання відомостей про зв'язок між науковими напрямами, про актуальний стан науки та про тенденції її розвитку.

4. Основні фактори та принципи, що визначають розвиток психології

Аналіз розвитку психологічних знань потребує вивчення історичного фону, який визначають такі **основні фактори**:

1) Когнітивні – загальні умови та закони наукового пізнання.

2) Соціально-культурні – впливають на вибір проблеми, а також на характер її рішення.

3) Фактор взаємозв'язку психології із іншими науками – характеризує її розвиток на всіх етапах історії. Вплив математики, фізики, астрономії, мовознавства, фізіології, біології, етнографії, логіки та ін. наук на психологію різнобічний. По-перше, в рамках цих наук накопичувалися знання про психічні явища. По-друге, в психології використовувалися методи цих наук, н-д: В. Вундт запозичив експеримент із фізіології органів чуття, психофізики і психометрії. По-третє, відбувалося використання наукової методології. Так, розвиток механіки в ХУІІ – ХУІІІ ст. обумовив виникнення механістичної моделі поведінки тварин (і людини) Р. Декартом, механістичної концепції асоціацій Д. Гартлі.

Принципи, що визначають розвиток психології:

1) Принцип історизму – розглядає певний відрізок минулого у всій повноті його змісту, в системі відповідних соціокультурних умов. У

відповідності з цим принципом здійснюється оцінка минулого. В ній виявляється те нове, що містить в собі знання, яке розглядається у порівнянні з попереднім етапом. Порушенням принципу історизму у розумінні минулого є презентизм та антикваризм. Презентизм має значення для сучасного етапу розвитку науки, орієнтується лише на виділення таких фрагментів, які відповідають сучасним поглядом. Призводить до модернізації історичного процесу. Антикваризм – протилежний попередньому, так як розглядає минуле, історію не співвідносячи до завдань сучасності. Проста реєстрація подій у їх часовій послідовності.

2) Соціально-політичний – включення психологічних концепцій в контекст соціального життя означає в той же час і перевірку їх істинності критерієм соціальної практики. Ідеологічна сутність вказує на відповідальність вченого у зв'язку з роллю, яку виконує психологічна наука в житті суспільства.

3) Об'єктивізму – розглядає наукові концепції поза їх реальною роллю в житті суспільства.

4) Суб'єктивізму – призводить до одностороннього уявлення про шляхи розвитку науки, проявляється в оцінці минулого, односторонньому підході до відбирання матеріалу, у замовчуванні деяких фактів чи діяльності.

5) Детермінізму – розкриття способу причинного пояснення психічного як обумовленого факторами, що його породжують. Був введений М.Г. Ярошевським. В історії представлені різні типи детермінізму: передмеханістичний, механістичний, біодетермінізм, психодетермінізм, соціодетермінізм.

6) Культурологічний – значення історії культури для становлення психологічних знань. На певних етапах розвитку культури на перший план виходить художнє бачення, художній інсайт, і лише згодом він трансформується в наукову гіпотезу й теорію.

7) Вчинковий принцип – дає змогу бачити логічну структуру психології, будувати її систему. Відкривається можливість показати дійсні

зв'язки психології з іншими формами людської свідомості. Вчинок виступає також загальним феноменом людської культури. Зрозуміти історично усвідомлювані форми вчинку означає зрозуміти якісно відмінні етапи становлення самої психології, зрозуміти її історію.

Основна література

1. Євдокімова О. О. Історія психології. Харків : Константа, 2020. – 320 с.
2. Євченко І.М., Маслюк А.М. Історія психології: філософський період. Кам'янець-Подільський : Рута, 2018. – 252 с.

Допоміжна література

1. Гайс Р. Інстинкт. Перепрошивка для мозку, яка підвищить вашу продуктивність. – Київ: Yakaboo Publishing, 2021. – 288 с.
2. Гроф С. Психологія майбутнього. Уроки сучасних досліджень самості. Львів: Terra Incognita, 2019. – 400 с.